

УКРАЇНЦЯМ І ПОЛЯКАМ ПРО ЕТНОСОЦІАЛЬНІ КОНФЛІКТИ У СПІЛЬНІЙ ІСТОРІЇ ХІХ – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Українсько-польські відносини першої половини 20 ст. є яскравим, хоч і не єдиним, прикладом, коли дослідження минулого виходять за межі вузькопрофесійних інтересів, а стають суспільно значущими. Історична пам'ять часто-густо є конфліктною, особливо коли йдеться про конфлікти минулого, які актуалізовано в сьогоденні. Спогади про ці конфлікти детерміновано проблемами сучасності, а візії сторін більшою чи меншою мірою протиставлені одна одній.

До насправді нечисленного грона вчених, у колі наукових зацікавлень яких присутня ця непроста тематика, належить професор Львівського національного університету імені Івана Франка Богдан Гудь. Він є автором численних публікацій в українських та польських виданнях, зокрема брошури «Нелегка дорога до порозуміння. До питання генези українсько-польського військово-політичного співробітництва 1917-1921 рр.» (Львів, 1997; у співавторстві з В. Голубком), монографій «Українці – поляки. Хто винен?» (Львів, 2000), «Загибель Аркадії. Етносоціальні аспекти українсько-польських конфліктів ХІХ – першої половини ХХ століття» (Львів, 2006), «Українсько-польські конфлікти новітньої доби: етносоціальний аспект» (Харків, 2011), «Ukraińcy i Polacy na Naddnieprzu, Wołyniu i w Galicji Wschodniej w XIX i pierwszej połowie XX wieku: zarys historii konfliktów społeczno-etnicznych» (Zalesie Górne, 2013).

У 2014 р. Богдан Гудь, як історик, академічний викладач, дослідник українсько-польських відносин, фахівець східного виміру зовнішньої політики Європейського Союзу, став першим лауреатом премії в галузі гуманітарних наук імені Івана Виговського, заснованої низкою провідних польських університетів.

Цьогоріч його науковий доробок поповнили два видання – «З історії етносоціальних конфліктів. Українці й поляки на Наддніпрянщині, Волині й у Східній Галичині в ХІХ – першій половині ХХ ст.» (Харків, в-во Акта) та «Ukraińcy i Polacy na Naddnieprzu, Wołyniu i w Galicji Wschodniej w XIX wieku: zarys historii konfliktów społeczno-etnicznych» (Варшава, в-

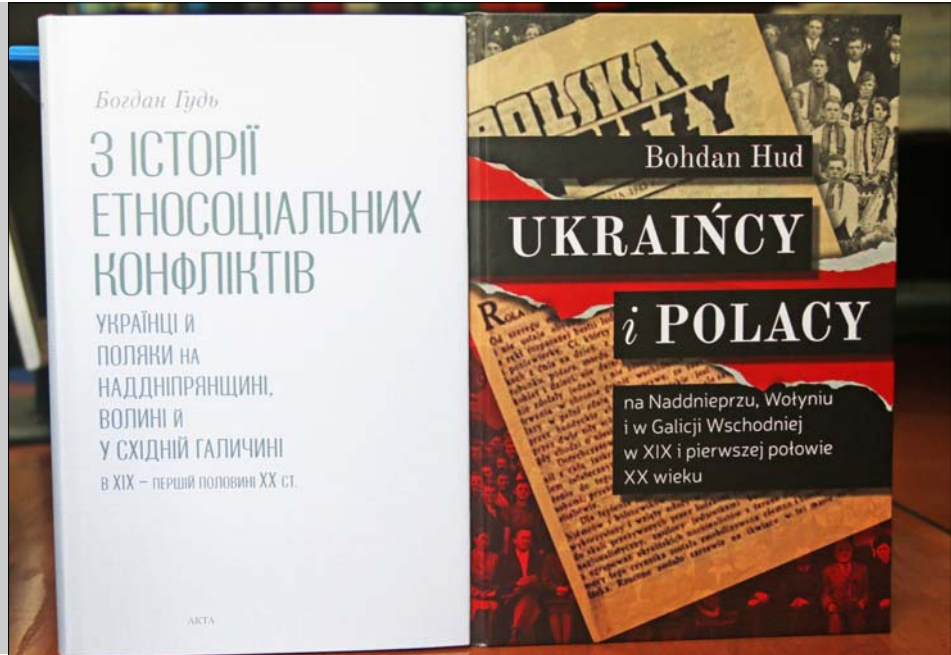
во Pracownia Wydawnicza). Тим разом вчений виніс на суд читача цілісне двомовне дослідження – результат понад десяти років кропіткої праці, в якому переконливо показує, що криваве протистояння українців й поляків в роки Другої світової війни стало завершальним акордом багатовікового конфлікту, який лише на початку ХХ століття трансформувався з етносоціального в етнополітичний. Для цього, слід наголосити, автор використав численні наукові джерела, опрацювання українських і закордонних авторів, спогади й художню літературу, що важливо, переважно «польського» походження.

Прагнучи пояснити причини трагічних подій на західно-українських землях у роки Другої світової війни, логіку яких важко усвідомити сучасному українцеві чи полякові, Богдан Гудь був змушений вийти навіть поза межі методики історичної науки. Щоб витлумачити читачеві причини масової участі волинських селян в т.зв. «деполонізаційній акції» він звертається до праць знаних спеціалістів у галузі суспільної психології та конфліктології Густава ле Бона, Генріка Печачка та інших, котрі детально аналізують мотиви поведінки на тивпу та феномен послаблення механізмів суспільного контролю у «часи хаосу», коли «доходять до голосу сили дезорганізуючі та руйнівні»¹.

Розмову про дослідження львівського науковця все таки варто розпочати зі знакової посвяти його української версії французькому вченому, члену Національної академії наук України, Польської академії наук і Польської академії вминь (Краків) Даніелеві Бовуа (Daniel Beauvois). Саме його концепцію про специфічний характер відносин між українцями, поляками та росіянами на Правобережній Україні з кінця 18 до початку 20 ст. Богдан Гудь підтримує, обґрунтовуючи свою позицію численними документами. Для Богдана Гудя, як і для Данієля Бовуа та інших представників наукового осередку ним заснованого, ключовим видається пошук відповіді на питання, де слід шукати корені українсько-польських чвар і ненависти, які з особливою силою проявилися у роки Другої сві-

Гудь Б. З історії етносоціальних конфліктів. Українці й поляки на Наддніпрянщині, Волині й у Східній Галичині в ХІХ – першій половині ХХ ст. / Б. Гудь ; пер. з пол. А. Павлишин. – Харків : Акта, 2017. – 490 с.

Ukraińcy i Polacy na Naddnieprzu, Wołyniu i w Galicji Wschodniej w XIX i w pierwszej połowie XX wieku: zarys historii konfliktów społeczno-etnicznych / Bohdan Hud ; przekład autoryzowany Anna Korzeniowska-Bihun, Mariya Hud. – Warszawa : Pracownia Wydawnicza, 2018. – 445 s.

тової війни². У таких ситуаціях надважливим завданням кожного фахового історика є дистанціюватися від свого етнічного походження та політичних уподобань з метою здійснення критичного аналізу досліджуваної історичної епохи та дотримання наукової об'єктивності, що, на нашу думку, авторів вдалося зробити.

Загалом, праця львівського автора розвиває тезу французького дослідника, який стверджує: «Якби стосунки між двором і селянами склалися ідилічно, як представляє це більшість публікацій, котрі з'явилися у Польщі від 90-х років, не було б ані кривавих розправ з польськими панами у 17 і 18 ст., у часі більшовицької революції, ані волинської різанини у часі Другої світової війни. Вогнище конфліктів треба шукати у далекому минулому, починаючи з 15-16 ст.»³. Одним із визначальних аспектів книги, є переконання Богдана Гудя, що для того, щоб зрозуміти логіку подій 1943-1944 рр. період їхньої генези не можна обмежувати міжвоєнним періодом, чи навіть національно-визвольними змаганнями 1917-1921 рр. Адже, як підкреслює низка знаних авторів – Роман Шпорлюк, Іван Лисяк-Рудницький тощо, після падіння Речі Посполитої наприкінці 18 ст. поляки зберігали своє панівне становище як у Східній Галичині, що відійшла до Австрії, так і на теренах Київщини, Волині, Поділля, котрі опинилися під владою Російської імперії, щонайменше до половини 60-х рр. 19 ст. А насправді – до початку Першої світової війни.

Крім того автор «Українців й поляків» вважає, що ідея відновлення Речі Посполитої була однією з основних причин поразки Січневого повстання 1863-64 рр., принаймні на Правобережній Україні. Він показує активне несприйняття «легітимістичної» концепції польського визвольного руху українським/руським/білоруським селянством та інтелігенцією, якразовою ілюстрацією чого є антиповстанська діяльність *сільських караулів*, а також постава Володимира Антоновича та низки «хлопоманів». Тож, на переконання вченого, падіння Речі Посполитої не зняло з порядку денного українсько-польського етносоціального антагонізму, а радше навпаки – він лише посилює.

Після скасування кріпацтва (1861 р.) та поразки польського Січневого повстання імперська влада й далі підтримувала високий рівень етносоціальної напруги між українськими селами та польськими поміщицькими/панськими маєтками. Росіяни як у період існування Російської імперії, так і Радянського Союзу добре знали про гострий конфлікт між українськими селянами і польською шляхтою. Тому для зміцнення свого панування постійно вдавалися до перевіреного століттями принципу Римської імперії *divide et impera*⁴, що Богдан Гудь обґрунтовує численними фактами і свідченнями. Що більше, на його переконання допіру роки Української революції 1917–1921 рр. етносоціальний конфлікт між українським селянством та польськими землевласниками

перероджується в етнополітичний. Зокрема, згідно з свідченнями очевидців тих подій, українське село охопив «шовіністичний чад». Врешті-решт, як твердить вчений, численні непорозуміння й сутички між селянами та польськими військовими формуваннями на Поділлі призвели до запеклих збройних зіткнень. Коли ж на межі 1918–1919 рр. розпочалася війна «за територію й кордони» між УНР і відродженою Річчю Посполитою, українсько-польський конфлікт отримав усі ознаки національно-політичного.

Після поразки українських Визвольних змагань у міжвоєнний період, констатує Богдан Гудь, українсько-польський конфлікт зберігся на теренах, що знаходилися в долинах рік Збруча, Дністра, Західного Бугу, Турії, Горині, Случа та Прип'яті. Себто йдеться про Східну Галичину й Західну Волинь, які опинилися у складі Другої Речі Посполитої⁵. На переконання автора, зрештою не лише його, польська політика «приниження й утиску» зумовила подальше загострення відносин між українцями та поляками, виключила можливість політичного компромісу між ними, чому теж сприяли соціальні та економічні чинники. Фактична ж однозгідність польського політикуму в питанні національного виміру земельного питання не залишала поля для маневру. Не зупинючись детально на всіх аргументах і фактах, наведених у рецензованому дослідженні, згадаю лише один цікавий факт, який не був наголошений автором. Коли йдеться про проблему осадництва у міжвоєнній польській державі, то слід пам'ятати, що з п'яти воєводств, де були організовані господарства військових осадників (7 848), майже половина з них (3 569) припала саме на Волинське⁶. Вочевидь, це загострювало ситуацію і частково може слугувати відповіддю на головне питання українсько-польської дискусії: «Чому саме Волинь?». Тим паче, враховуючи зауважену українськими й польськими науковцями фатальність концепції військової та цивільної колонізації на сході.

Не викликає заперечення також теза вченого про істотний вплив на зростання антикаталицьких та антипольських настроїв серед автохтонного населення Волині урядової політики «ревіндикації» православної людності та нищення православних святинь. Тим паче, якщо нав'язати до відомого в науці релігійного чинника як головного критерію самоідентифікації, так характерного для Волині. Водночас, дискусійним видається повторення твердження про випадки, коли православні священники благословляли зброю і господарські знаряддя, якими вбивали поляків. Наприклад, польські дослідники Анджей Сова⁷, Станіслав Стемпень⁸ вважають подібні твердження мало правдоподібними, оскільки жоден з тих, хто згадує про такі випадки не був наочним свідком «упирських містерій». Подібні образи радше запозичені з «Гайдамаків» Тараса Шевченка чи «Срібного сну Саломеї» Юліуша Словацького.

Відійшовши від традиційних концепцій, Богдан Гудь змальовує надзвичайну складність ситуації, яка склалася на західноукраїнських землях у роки Другої світової війни. Адже, як твердить цитована у дослідженні Зузана Сус (у дівоцтві Ляковська): «Що стосується банд, то нищпорили тоді різні: польські, українські, конокрадські. Або вбирались у військові мундири, або в цивільне, і достоту не розбереш хто чий»⁹. При цьому вчений вказуючи на різні підходи українських та польських дослідників до висвітлення причин конфлікту в роки війни. Не заперечуючи тези про УПА, котра представляла націоналістичний нурт, «як організовуючу силу» деполонізаційної акції на Волині, він водночас, опираючись на численні документи й спогади, застерігає інших дослідників від недооцінки, по-перше, провокаційної ролі німецької окупаційної влади та советських диверсійно-розвідувальних загонів НКВС, а, по-друге, факту, що без участі місцевих селян командування УПА не спромоглося б на таку масштабну «антипольську акцію» на теренах Західної Волині. Крім того, Богдан Гудь вказує на відмінності кінцевої мети учасників антипольських акцій: якщо націоналістичні військові формування переслідували політичні цілі, розглядаючи Волинь, як тере-

ни незалежної Української держави, то селяни радше мали матеріальні інтереси – реальний шмат ріллі «ближче до села», який раніше належав полякові – землевласникові, осадникові, колоністові, а навіть просто сусідові, й «черевки на ногах своєї дитини»¹⁰.

Цікаво як автор вирішує надскладне завдання інтерпретації подій 1941-1947 рр. на колишніх окраїнах Другої Речі Посполитої. У його візії це двочленна формула, бо «як історик я можу... зрозуміти причини жорстокості селян, коли йшлося про земельне питання чи майно сусіда, проте я не схильний виправдовувати жорстоких убивств»¹¹. Себто, вбивства і застосування принципу колективної відповідальності мають пояснення своїх причин, що, однак, не звільняє від покарання.

Варто виокремити та наголосити тезу, висловлену Богданом Гудем у висновках про необхідність максимального пізнання історичної правди, драматичного минулого українсько-польських відносин, як необхідний крок на шляху примирення між народами-сусідами. При цьому, він погоджується з відомим польським дисидентом-інтелектуалістом Богданом Скарадзінським, що висновки не конче мусять бути ідентичними, мусять бути просто об'єктивними. Виваженість підходу львівського історика до травматичної пам'яті, а також у ймовірності, прийняття її обома сторонами, проявляється, зокрема, в переконанні вченого, що не існує ідеальних народів. Всі нації діляться на добрих і не дуже добрих людей. Відповідно, це не дозволяє автоматично робити героям всіх вояків Армії крайової, Батальйонів хлопських тощо, а з іншого боку виправдовувати насильство проти мирного польського населення реалізацією національно-визвольної ідеї.

Нині, як слушно зауважив у одному зі своїх інтерв'ю Богдан Гудь, «...найгірше, що я не бачу діалогу і дискусії між поляками та українцями. Радше є заяви з одного та з другого боку, коли кожен представляє свій пункт бачення, а інша сторона не бере цього до уваги. Не всі зацікавлені, щоб почути іншу сторону. Коли розмова набуває характеру глухого з німим, тоді важко сподіватися, що можна досягти порозуміння»¹². Одним із чинників, який заважає діалогу між українцями та поляками, є те, що ми не обізнані з позицією одне одного, особливо коли йдеться про ширший загал суспільства. Українці кепсько знають погляди польських авторів; в Польщі ж ще меншою мірою відомі позиції українських дослідників. Тож те, що дослідження Богдана Гудя вийшли друком і польською, й українською мовами вважаю надзвичайно важливим, адже це дає змогу вийти за межі «національного гетто».

Так чи інакше дослідження Богдана Гудя вкотре переконує, що проблеми, представлені на сторінках монографії, ще не знайшли свого остаточного вирішення й далеко не так детально вивчені, як твердить більшість польських істориків та політиків. Вельми важливим у цій ситуації є те, що книга львівського вченого, яка різними каналами була презентована низці відомих польських державних діячів, могла певною мірою вплинути на їхню «історичну» риторіку. Зокрема, у відповіді канцелярії прем'єр-міністра Польщі М. Моравецького на лист-звернення голови Українського товариства в Любліні Григорія Купріяновича читаємо наступне: «... болісні сторінки історії в польсько-українських відносинах, зокрема, що стосуються періоду Другої світової війни, мають стати (sic!) предметом ретельних історичних досліджень і поглиблених рефлексій...»¹³. А це суттєво відрізняється від тез, котрі ще нещодавно озвучували польські історики й політики, що причини й характер «волинської різанини» вивчені з усією необхідною ретельністю й перегляду не підлягають.

Зважені висновки професора Богдана Гудя вкотре переконують нас, що українці й поляки є народами, приреченими на добросусідство. Навіть попри те, що в історії у відносинах між нами було різне; пори те, що сучасні стосунки між Києвом і Варшавою не є найкращими, українці й поляки мусять порозумітися й не дозволити, щоб «привиди» минулого зашкодили майбутньому. Свої книги – й українською, й по-

льською мовами – автор символічно завершує словами великого морального авторитета сучасності Івана Павла II: «Нове тисячоліття вимагає, щоб українці та поляки не залишалися в'язнями сумних спогадів свого минулого, а, переосмислюючи з новим духом минулі події, подивилися одні на одних поглядом поєднання, зобов'язуючись будувати краще майбутнє для всіх... Не існує справедливості без прощення, а співпраця без взаємної відвертості була б непевною»¹⁴.

Примітки

¹ Bohdan Hud, *Ukraińcy i Polacy na Naddnieprzu, Wołyniu i w Galicji Wschodniej w XIX i pierwszej połowie XX wieku* (Warszawa: Pracownia Wydawnicza, 2018), 353-354.

² Богдан Гудь, «Польсько-український етносоціальний антагонізм на Київщині, Волині і Поділлі XIX – початку XX століть у дзеркалі української історіографії.» *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze. Spotkania polsko-ukraińskie* 21-22 (2006): 39.

³ Daniel Beauvois, *Chłopów bili po twarzy: polskie mity – Kresy*, http://www.wyborcza.pl/1,97737,8304931,Chlopow_bili_po_twarzy.html

⁴ Богдан Гудь, *3 історії етносоціальних конфліктів. Українці й поляки на Наддніпрянщині, Волині й у Східній Галичині в XIX – першій половині XX ст.* (Харків: «Акта», 2018), 124.

⁵ Там само, 309.

⁶ Василь Смолей, *Польське цивільне і військове аграрне осадництво у Західній Україні: історико-правовий контекст (1919-1939 рр.)* (Тернопіль: Підручники і посібники, 2003), 46. Це ж співвідношення подібуємо і в: Zofia Wilk, «Osady i osadnicy Kresów Wschodnich», *Kresowe Stanice* 4 (1999): 59-61; Zofia Wilk, «Osady wojskowe, mapy osad, osadnicy na Kresach Wschodnich II Rzeczypospolitej» *Kresowe Stanice* 15 (2001): 36-46.

⁷ Andrzej Leon Sowa, *Stosunki polsko-ukraińskie 1939-12947: zarys problematyki* (Kraków: Towarzystwo Sympatyków Historii, 1998), 209.

⁸ Stanisław Stepień, «Splamieni winą – oczyszczeni cnotą.» *Biuletyn Ukrainoznawczy* 13 (2007): 290.

⁹ «Zabrakło mądrych między polskimi partyzantami a Ukraińcami-banderowcami», *Biuletyn Ukrainoznawczy* (Przemyśl) 16/17 (2013-2014): 94. За: Богдан Гудь, *3 історії етносоціальних конфліктів. Українці й поляки на Наддніпрянщині, Волині й у Східній Галичині в XIX – першій половині XX ст.* (Харків: «Акта», 2018), 374.

¹⁰ Богдан Гудь, *3 історії етносоціальних конфліктів. Українці й поляки на Наддніпрянщині, Волині й у Східній Галичині в XIX – першій половині XX ст.* (Харків: «Акта», 2018), 388-389.

¹¹ Богдан Гудь, *3 історії етносоціальних конфліктів. Українці й поляки на Наддніпрянщині, Волині й у Східній Галичині в XIX – першій половині XX ст.* (Харків: «Акта», 2018), 415.

¹² Богдан Гудь, «Польща і Україна мусять дійти до порозуміння, щоб перед Москвою вистояти», <http://thenews.pl/1/39/Artykul/261504>

¹³ Стратегічне партнерство України та Польщі має спиратися на історичну правду, а також гідне шанування й поховання всіх жертв війни та політичних репресій, останки яких перебувають на території обох держав, https://ua.censor.net.ua/3086486/partnerstvo_ukrainy_ta_polschi_maye_spyratysya_na_istorychnu_pravdu_i_pragnennya_do_vzayemorozuminnya

¹⁴ Przesłanie Jana Pawła II w 60. Rocznice tragicznych wydarzeń na Wołyniu, http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/przemowienia/wolyn_07072003/html

Оксана КАЛЩУК,
доктор історичних наук, професор
Східноєвропейського національного
університету імені Лесі Українки